

демографічних і інших складових, які функціонують на певній території.

Література:

1. Агафонов Н.Т. Региональная экономико-географическая обстановка. Основные положения концепции. В. кн.: «Социальная география Калининградской области». – Калининград КГУ. 1982. – С.26-35.
2. Агафонов Н., Голубев А. Категории и факторы демографической обстановки. В. кн.: «Народонаселение. Прикладная демография». – М., Статистика, 1973. – С.22-26.
3. Кваша А.Я., Киселев Г.П. Влияние возрастной структуры на рост населения в СССР. В кн. «Проблемы народонаселения». – М.: 1973. – С.36.
4. Мірко Н., Старостенко Г., Тарантул Л. Демографічні процеси в регіонах України // Розбудова держави, 1998, №5-6. – С.42-50.
5. Панасенко Т.В. Демографічні проблеми на мікрорівні та сучасні уявлення про низову демографічну систему. // Сучасні проблеми географії населення в Україні". – Луцьк, 1993. – С.25-26.
6. Прибиткова І.М. Основи демографії. – К.: АртЕК, 1995. – 254с.
7. Салимов Х.С. О применении системного подхода в региональных исследованиях экономико-демографической обстановки. В кн.: Социальная география Калининградской области. Межвузовский сборник научных трудов. – Калининград, КГУ, 1982. – С. 43-51.
8. Федоров Г.М. Научные основы концепции геодемографической обстановки. – Л.: ЛГУ, 1991. – 177с.
9. Хомра А.У. Воспроизводство населения (территориально-организационный аспект). – К.: Наукова думка, 1990. – 172с.
10. Хомра О.У. Демографічна криза в Україні: теоретичні постулати і реалії // Розбудова держави, 1999. – №1-6. – С.42-54.
11. Хомра А.У. Демогеография: становление предмета и метода. // Демографические исследования, Вып 12, 1988. – С.65-73.
12. Хорев Б.С. Проблемы городов. – М., Мысль, 1975. – 428с.

Summary:

Victoria Javorska. THE BASIC CATEGORIES AND CONCEPTS OF GEODEMOGRAPHIC PROCESS

In article are considered a question of development of the terminological device, which assists creation of the certain heuristic potential of the geodemographic sciences. Defines the basic categories, terms and concepts of geodemography that are used in scientific geodemographic researches of domestic and foreign authors.

УДК: 911.314.18 (477.84)

Лілія ЗУБ

ПОНЯТТЯ ПРО ГЕОДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ РЕГІОНУ ТА ЇЇ ОСНОВНІ ТИПИ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Географія відтворення як один із головних розділів географії населення (а остання, в свою чергу – суспільної географії) має свій теоретичний і методичний доробок, користується достатньо сформованим понятійно-концептуальним апаратом. Геодемографи традиційно користуються поняттями “руху населення”, його кількісних і якісних змін. Звичайним став аналіз демографічної ситуації в певному регіоні – геодемографічної ситуації. Методом порівняння основних демографічних характеристик на різний час або ж співставленням різночасових геодемографічних ситуацій встановлюють певні зміни й тенденції розвитку населення.

Дослідженнями формування та розвитку в часі демографічної ситуації та процесів відтворення населення загалом свого часу займалися Ф. Заставний, В. Джаман, Г. Старостенко, І. Прибиткова, О. Топчієв, О. Заставецька та інші.

Визначення ключових понять демогеографії та виявлення відношень між ними доцільно почати саме із вивчення геодемографічної (або демографічної) ситуації, оскільки таких визначень є достатньо в науковій літературі. Наприклад, одні автори вважають, що демографічна ситуація являє собою конкретний у певних географічних та історичних умовах

стан населення, включаючи трудові ресурси, що визначаються по відношенню до соціально-економічних умов місця і часу [1, с.54].

Інші науковці виділяють демогеографічну ситуацію і розуміють під нею зумовлений навколишнім середовищем (соціальним, біологічним, геологічним тощо) та внутрішніми суперечностями стан демоландшафту в даний момент, що виражає фактичні відношення між його елементами і підрозділами [2, с.27].

Географія, досліджуючи життєдіяльність людини в ландшафті, не має права ігнорувати такі моменти, як забезпеченість людей житлом, робочими місцями, рівень задоволення їхніх потреб у засобах до існування, умови відпочинку, оздоровлення, лікування тощо [3, с.27].

В літературі зустрічається і ширше розуміння демографічної ситуації як "економіко-демографічного стану", що включає характеристики багатьох соціально-економічних процесів в країні чи регіоні, які опосередковано визначають стан демографічних процесів для певного періоду часу.

За визначенням І.М. Прибиткової, демографічна ситуація – це стан демографічних процесів, складу й розміщення населення в якийсь певний час, найчастіше того чи іншого року [3, с.29]. Ми згодні із даним визначенням, але, коли демографічну ситуацію розглядають стосовно окремих частин чи регіонів держави, то варто це визначення конкретизувати, тобто: геодемографічна ситуація (ГДС) (або демогеоситуація) характеризує зміну чисельності й сучасний стан населення та їх територіальний розподіл на даний момент часу. Через послідовність геодемографічних ситуацій, що змінюють одна одну, виявляють себе головні закономірності в іттворення населення.

За показниками геодемографічної ситуації (ГДС) (механічного і природного руху, народжуваності і смертності, вікової структури і народжуваності, вікової структури і смертності, вікової та статеві структур і т.п.) здійснюється групування районів. Мета такого аналізу – визначення найбільш діагностичних показників геодемографічної ситуації регіону.

При групуванні районів за відносними показниками механічного та природного руху враховується міра їх схожості (близькості), а також стабільність (чи нестабільність) цих показників шляхом порівняння відповідних часових рядів.

Таким чином, за характерним поєднанням показників механічного і природного руху і за характером їхньої часової можна виділити п'ять основних типів геодемографічної ситуації (ГДС):

1. **Позитивна стабільна** – зі стійкими позитивними показниками механічного і природного приросту,
2. **Задовільна нестабільна** – з механічним відтоком і позитивним природним приростом (або механічним притоком і негативним природним скороченням) із переважанням приросту (або притоку) населення,
3. **Задовільна стабільна** – з показниками механічного і природного руху, близькими до нуля, або взаємною компенсацією додатних і від'ємних їх значень;
4. **Негативна нестабільна** - з механічним відтоком і позитивним природним приростом (або механічним притоком і негативним природним скороченням) із переважанням скорочення (або відтоку) населення;
5. **Негативна стабільна** – зі стійкими негативними показниками механічного і природного руху населення.

Назви типів ГДС складаються з двох характеристик, що визначають головний фактор динаміки населення, по-перше, та участь у ній другого чинника, по-друге.

Так, до ГДС **першого типу** відносяться території, що характеризуються порівняно високим рівнем народжуваності, механічного і природного руху, відносно низьким рівнем смертності.

В її межах виділяються **два підтипи**: $III > MII$ (1.a);

$MII > III$ (1.б);

ГДС другого типу характеризується середніми в регіоні рівнями народжуваності і смертності, природним приростом населення, вищим за його незначний механічний відтік (або переважанням механічного притоку населення над його низьким природним скороченням).

В її межах теж розрізняють *два підтипи: $ПП > МС$ (2.а);*

$МП > ПС$ (2.б);

Третій тип ГДС районів характеризується середніми і навіть низькими рівнями народжуваності і смертності, з показниками механічного і природного руху, близькими до нуля, або такими, що компенсують одне одного.

Має *три підтипи: $ПП = 0$, $МП = 0$ (3.а);*

$ПП + МС = 0$ (3.б);

$ПС + МП = 0$ (3.в);

Для четвертого типу ГДС також характерні середні для регіону рівні народжуваності й смертності, але з переважанням значного природного скорочення населення над його низьким механічним притоком (або переважанням механічного відтоку населення над його низьким природним приростом).

Виділяється *два підтипи: $ПС > МП$ (4.а);*

$МС > ПП$ (4.б);

П'ятий тип ГДС характеризується низьким рівнем народжуваності, високим рівнем смертності, негативними значеннями природного та механічного руху населення.

В її межах теж існує *два підтипи: $ПС > МС$ (5.а);*

$МС > ПС$ (5.б)

Отже, загалом виділятимемо 5 типів та 11 підтипів ГДС.

Проаналізувавши сучасні показники природного та механічного руху, ми виділили відповідні типи та підтипи ГДС на території Тернопільської області (див. табл. 1 та рис. 1).

Таблиця 1.

Типи геодемографічної ситуації в Тернопільській області у 2005 році (на 1000 осіб)

Райони	Природний приріст (скорочення) населення	Механічний приріст (скорочення) населення	Загальний приріст (скорочення) населення ПП+МП	Тип ГДС
Область	-5,2	-1,5	-6,7	5а
Бережанський	-7,3	1,4	-5,9	4а
Борщівський	-8,2	-2,0	-10,2	5а
Бучацький	-1,7	-0,7	-2,4	3а
Гусятинський	-7,3	-0,2	-7,5	5а
Залщицький	-7,5	-3,8	-11,3	5а
Збаразький	-7,1	2,6	-4,5	4а
Зборівський	-8,6	2,2	-6,4	4а
Козівський	-7,9	3,1	-4,8	4а
Кременецький	-4,9	-1,3	-6,2	5а
Ланівецький	-9,9	1,0	-8,9	4а
Монастирський	-10,7	-5,0	-15,7	5а
Підволочиський	-9,4	2,7	-6,7	4а
Підгаецький	-9,0	-6,9	-15,9	5а
Теребовлянський	-8,8	2,0	-6,8	4а
Тернопільський	-5,9	11,6	5,7	2б
Чортківський	-6,9	-0,3	-7,2	5а
Шумський	-7,1	-0,7	-7,8	5а
м. Тернопіль	3,1	-10,4	-7,3	4б

Рис. 1. Типи геодемографічної ситуації в Тернопільській області у 2005 році (на 1000 осіб)

Так, варто наголосити, що на території області відсутні ГДС першого та другого типів, тобто загальний приріст населення за рахунок природного й механічного рухів відсутній; натомість найбільш поширений п'ятий тип ГДС, тобто негативна стабільна демографічна ситуація зі стійким переважанням природного скорочення над механічним (5а). Така геодемографічна ситуація спостерігається у восьми районах, що знаходяться на півночі (Кременецький, Шумський), сході (Гусятинський), заході (Монастирський, Підгаєцький) та півдні (Борщівський, Заліщицький, Чортківський) області. Цей тип і визначає загальну геодемографічну ситуацію області.

Сім районів області, розташованих переважно у центральній зоні (Бережанський, Збарзький, Зборівський, Козівський, Лановецький, Підволочиський, Тербовлянський) мають четвертий тип ГДС з його першим підтипом (4а), тобто їм властиве переважанням значного природного скорочення населення над його низьким механічним притоком.

В обласному центрі геодемографічна ситуація теж четвертого типу, але другого підтипу (4б), тобто це означає, що низький додатний природний приріст населення у м. Тернополі не може перекрити його значного механічного відтоку.

В області, уже як винятки, залишаються два райони (Бучацький та Тернопільський), у яких демографічна ситуація задовільна. Так, у Бучацькому районі ГДС задовільна стабільна (3а), тобто тут показники механічного й природного руху хоч і від'ємні, але близькі до нуля.

Щодо Тернопільського району, то варто відмітити, що серед інших районів області він найбільш виразно виділяється значним механічним притоком населення, що переважає над його низьким природним скороченням, тобто геодемографічна ситуація задовільна нестабільна (2б). Значні міграції у Тернопільський район пояснюються таким же міграційним відтоком населення з обласного центру, тобто на сучасному етапі відбувається так звана реурбанізація (переселення населення з міст у сільську місцевість), що, в свою чергу, пов'язане із важкими соціально-економічними умовами проживання саме у міських поселеннях. Зрозуміло, що більшість мігрантів області приваблює саме Тернопільський район через безпосередню близькість до обласного центру.

Отже, підводячи підсумок, варто відмітити, що сучасний тип геодемографічної ситуації у Тернопільській області визначається механічним рухом населення, оскільки природний його рух залишається від'ємним у всіх адміністративних одиницях (крім обласного центру). Тому у більшості районів та в області загалом на сучасному етапі склався негативний тип геодемографічної ситуації зі стійкими показниками природного та механічного рухів населення.

Література:

1. Бугуцький О.А. Демографічна ситуація на селі // Економіка АПК, 1997. – № 11. – с. 54-59.
2. Мохначук С.С., Бодасюк А.В. Про поняття демогеографічної ситуації // Економічна та соціальна географія. – К.: Либідь, 1995. – Вип. 46. – с. 26-31.
3. Прибиткова І.М. Основи демографії. – К.: АртЕк, 1997. – 256 с.
4. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2005 р. / за ред. В.Г. Кирича – Тернопіль, 2006.

Summary:

Liliya Zub. NOTION ABOUT THE GEODEMOGRAPHIC SITUATION OF THE REGION AND ITS BASIC TYPES (ON THE EXAMPLE OF THE TENOPIL REGION)

The author has made an attempt to type geodemographic setting of the region according to figures of natural and mechanical population movement. The present geodemographic setting in Ternopil region is analyzed and the territories with the best and the worst demographic setting are distinguished.